

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ (1983-1999)*

229

Mirta Zaida Lobato

Θα ήθελα να αρχίσω αυτή την παρουσίαση με μια εξομολόγηση: όταν αρχίσαμε να συζητάμε με τον καθηγητή κ. Λούκο για τη δυνατότητα να ανταλλάξουμε απόψεις μαζί σας, αναρωτήθηκα τί θα μπορούσε να ενδιαφέρει τους ερευνητές και φοιτητές της Ελλάδας σχετικά με την Αργεντινή. Μια χώρα τόσο μακρινή και μάλλον όχι τόσο ελκυστική για να συμπεριληφθεί σε κάποιο τουριστικό δρομολόγιο. Μια τεράστια έκταση, γνωστή για τη γόνιμη και απέραντη πεδιάδα της που άσκησε μεγάλη έλξη σε χιλιάδες και χιλιάδες άτομα, από την Ευρωπαϊκή ήπειρο, που αναζητούσαν εργασία. Μια περιοχή που κάποτε γίνεται γνωστή χάρη στην ικανότητα των ανδρών της στο ποδόσφαιρο (σπορ που αποτελεί σημαντικό συστατικό στη δόμηση της εθνικής και ανδρικής ταυτότητας), κάποτε μέσω της μελαγχολικής και αισθησιακής μουσικής της πρωτεύουσάς της (το τάνγκο) και άλλοτε, με τραγικό τρόπο, μέσω της κοινής με άλλες λατινοαμερικανικές χώρες εμπειρίας των αυταρχικών καθεστώτων που γνώρισε και της εξορίας, της καταδίωξης και της εξαφάνισης εργαζομένων, νέων, διανοουμένων, καλλιτεχνών, πολιτικών στελεχών και συνδικαλιστών.

Το θέμα που επέλεξα για αυτή την παρουσίαση αφορά την κοινωνική ιστορία της Αργεντινής και πιο συγκεκριμένα τους δρόμους που ακολούθησε η ιστοριογραφική παραγωγή κατά τη μεταπολίτευση, μετά την τελευταία στρατιωτική δικτατορία. Η κοινωνική ιστορία είναι ένα τεράστιο θέμα και έτσι θα αρκεστώ σε τρία μόνο θέματα.

* Το κείμενο αποτελεί διάλεξη που έδωσε η κυρία Mirta Zaida Lobato, Διευθύντρια του Τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Buenos Aires (Facultad de Filosofía y Letras), στο Σπίτι του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης την 5 Οκτωβρίου 1999 και στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος "Νεότερη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία". Η διάλεξη έγινε στα ισπανικά με μετάφραση στα ελληνικά. Το εδώ δημοσιευμένο κείμενο μετέφρασε η Μαρία Δαμηλάκου.

Σχηματικά, η παρουσίασή μου βασίζεται σε τρία σημεία: τη θεσμική ανασυγκρότηση, τις απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με το «ποιοί είμαστε» και το θέμα του χώρου και της πόλης.

I

Η θεσμική ανασυγκρότηση

230

Προσπαθώντας να αποδώσω αυτό το θέμα θα σας περιγράψω μια μέρα του Δεκέμβριου του 1983 στην πόλη του Μπουένος Άιρες, πρωτεύουσα και πιο σημαντική πόλη της Αργεντινής. Παρόλο που οι απαρχές της τοποθετούνται χρονικά στην ισπανική κατάκτηση κατά τον 16ο αιώνα, η επέκταση, η εξέλιξη και ο μετασχηματισμός της σε μεγαλούπολη χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Είναι η έδρα των διοικητικών αρχών, το εμπορικό και τραπεζικό κέντρο, παρουσιάζει την μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση και αποτελεί την καρδιά της πολιτιστικής ζωής. Επίσης, η πόλη του Μπουένος Άιρες δέχθηκε εκατομμύρια μετανάστες κατά την περίοδο της μαζικής μετανάστευσης που τοποθετείται χρονικά από το 1880 ως το 1914. Ο κοσμοπολιτισμός είναι το βασικό χαρακτηριστικό της.

Σ' αυτή την πόλη, στις 10 Δεκεμβρίου του 1983, ένας πολιτικός πρόεδρος, ο Ραούλ Αλφονσίν, εκλεγμένος από την πλειοψηφία των πολιτών, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Εκείνη την μέρα το πλήθος βγήκε στους δρόμους και κατέλαβε μια μεγάλη λεωφόρο που ενώνει την Plaza de Mayo με την Plaza de los Dos Congresos, ή καλύτερα το Προεδρικό μέγαρο με την Βουλή, δείχνοντας την ελπίδα του για έναν δημοκρατικό πολιτικό βίο.

Στα 1983, αυτή η πολιτική κυβέρνηση, εκλεγμένη από την πλειοψηφία των πολιτών, προσπάθησε να δώσει νέες κατευθύνσεις στην αργεντινή κοινωνία, ξεπερνώντας τη δικτατορία που είχε αφήσει πίσω της όχι μόνο έναν αξιοθρήνητο αριθμό θανάτων και εξαφανίσεων αλλά και θεσμούς διαλυμένους και πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές αποκοιμισμένες. Σ' αυτό το πλαίσιο, άρχισε και στα κρατικά πανεπιστήμια μια διαδικασία αναδόμησης του ακαδημαϊκού χώρου που είχε υποστεί βαθιά φθορά από την εκπαιδευτική πολιτική της στρατιωτικής κυβέρνησης.

Το Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες (και γενικά η Ανώτατη εκπαίδευση) ήταν ένας από τους χώρους της επιστημονικής και πολιτιστικής παραγωγής που είχε κυριολεκτικά σαρωθεί κατά την περίοδο αυτή, αν και είναι βέβαιο πως γνώρισε πολλές δυσκολίες και κατά τα τελευταία χρόνια πριν την ενθρόνιση της δικτατορίας. Πράγματι, κατά την τελευταία διακυβέρνηση του στρατηγού Περόν, το 1974, σημειώθηκε η επέμβαση στο Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες, στο πλαίσιο της σύγκρουσης μεταξύ περιφερικών ρευμάτων που διεκδικούσαν την ηγεμονία στο πολιτικό τους κίνημα. Η τρομοκρατική δράση μιας οργάνωσης επονομαζόμενης Τριπλό Α (Αντικομμουνιστική Οργάνωση Αργεντινής) είχε προκαλέσει την εξορία, στο εξωτερικό ή στο εσωτερικό της χώρας, κάποιων διανοουμένων και τον θάνατο ορισμένων άλλων. Αυτή την εποχή για παράδειγμα, ο πρόεδρος του Ιστορικού τμήματος της Σχολής μας, ο περονιστής δικηγόρος και ιστορικός Rodolfo Ortega Peña, πυροβολήθηκε πολύ κοντά στο κτίριο όπου στεγάζονται πολλά ερευνητικά ινστιτούτα.

Σχεδόν μία δεκαετία πριν, στα 1966, μια άλλη δικτατορία με επικεφαλής τον στρατηγό Juan Carlos Onganía, είχε πραγματοποιήσει μια βίαιη επέμβαση στο Πανεπιστήμιο ένα βράδυ που έμεινε γνωστό ως «νύχτα των μακριών μαστουνιών». Όσοι στο Πανεπιστήμιο προσπαθούσαν να συνδυάσουν την επιστημονική παραγωγή με την πολιτική στράτευση, ως αναπόσπαστο μέρος της πνευματικής ζωής, έπεφταν κάτω από το βάρος μιας επέμβασης που προκάλεσε την έξοδο των πιο σημαντικών μορφών.

Αν το παρελθόν είχε πολύ λίγο ευνοήσει την ακαδημαϊκή ζωή, μπορεί να τεθεί ένα πρώτο ερώτημα σχετικά με τα βήματα που ακολουθήθηκαν για την ανασυγκρότησή της. Ως ακαδημαϊκή ζωή εννοείται η λειτουργία των θεσμών, η θέσπιση κάποιων επαγγελματικών κανόνων, η αποδοχή αξιοκρατικών μορφών επιλογής και η αναγνώριση κάποιων πρακτικών για την επιστημονική παραγωγή και ορισμένων συναινετικών διαδικασιών τόσο για την κυκλοφορία αυτής της παραγωγής όσο και για τις κατευθύνσεις που ακολουθήσε η επονομαζόμενη «κοινωνική ιστορία».

Η ανασύσταση ενός ιστού δημοκρατικών πρακτικών στην κοινωνία και, βέβαια, στο Πανεπιστήμιο δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ούτε και τώρα είναι αλλά ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο αυτής της διαδικασίας ήταν πως φτάσαμε σε μια βασική συμφωνία που στηριζόταν όχι τόσο σε πολιτικές ιδέες αλλά στην αποδοχή της ανάγκης κάποιων κανόνων λειτουργίας που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη, εξέλιξη και σταθεροποίηση μιας ακαδημαϊκής κοινότητας (Cibotti, 1993, Romero, 1996). Η ελπίδα ανάκτησης του χαμένου χρόνου ώθησε πολλά πρόσωπα στα Πανεπιστήμια, στο Εθνικό Συμβούλιο Επιστημονικών και Τεχνολογικών Ερευνών και επέτρεψε την ενσωμάτωσή τους σε διάφορα ακαδημαϊκά και πολιτιστικά ιδρύματα χωρίς διακρίσεις και καταδιώξεις.

Παράλληλα με την ανασυγκρότηση των θεσμικών πρακτικών στην ακαδημαϊκή κοινότητα της Αργεντινής, μπορούμε να αναρωτηθούμε τί συνέβη με την κοινωνική ιστορία, η πρόοδος της οποίας, τουλάχιστον στην Ευρώπη και εν μέρει και στην χώρα μας, συνδέθηκε με την «πολιτιστική επανάσταση» της δεκαετίας του εβδομήντα και σχετίστηκε με την ιδέα της συνένωσης των διαφόρων επιπέδων ανάλυσης (πολιτική, οικονομία, ιδεολογία) σε ένα ενιαίο πλαίσιο που θα επέτρεπε την κατανόηση της κοινωνίας.

Η ανασύσταση των θεσμών σήμαινε επίσης νέες μάχες, αυτή τη φορά στον χώρο της ιστοριογραφίας. Στον τομέα της Ιστορίας, διάφορα γνωστικά αντικείμενα ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να κερδίσουν έδαφος και καθένα από αυτά έχει μια διαφορετική μεθοδολογία και ένα διαφορετικό σύστημα αξιών. Η κοινωνική ιστορία είχε κερδίσει έναν χώρο, αν και περιθωριακό, στο Πανεπιστήμιο της δεκαετίας του '70, και όσοι συμμετείχαν σε αυτό το πρόγραμμα προσπάθησαν να αλλάξουν τις ιστοριογραφικές μεθόδους και να τις προσαρμόσουν στις τάσεις των ευρωπαϊκών ακαδημαϊκών κέντρων που βρισκόνταν κάτω από την επιρροή της Σχολής των Annales. Αυτή η ανανέωση συνδύαζε τη συμβολή της γαλλικής ιστοριογραφίας, των οικονομικών θεωριών της ανάπτυξης και επίσης –αν και σε μικρότερο βαθμό– του μαρξισμού, ενώ μόλις κατά τα σκοτεινά χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας διαδόθηκαν σε μικρούς εξωπανεπιστημιακούς κύκλους οι ιδέες και οι απόψεις των βρετανών μαρξιστών ιστορικών.

Υπάρχουν χωρίς αμφιβολία δύο ιστορικοί που σημάδεψαν την κοινωνική ιστορία της δεκαετίας του '70, ο José Luis Romero και ο Tulio Halperín Donghi, καθώς και ένας κοινωνιολόγος, ο Gino Germani, που έθεσε ισχυρές βάσεις ερμηνείας της αργεντινής κοι-

νωνίας. Μεγάλο μέρος της πρόσφατης ιστοριογραφικής παραγωγής παραπέμπει, συμφωνώντας ή διαφωνώντας, σ' αυτούς τους συγγραφείς, αν και το τωρινό πανόραμα είναι αρκετά διαφορετικό. Όπως λέει ο David Carradine για την αγγλική ιστοριογραφία, το πρόβλημα της κοινωνικής ιστορίας είναι πως δεν έχει ένα «σταθερό πνευματικό κέντρο» και «κατά τις ευτυχισμένες μέρες της δεκαετίας του '60 και των αρχών της δεκαετίας του '70, η επέκταση, ο πολλαπλασιασμός και η υποδιαίρεση ήταν στην ημερήσια διάταξη, τόσο στην ιστορία όσο και σ' όλους σχεδόν τους υπόλοιπους τομείς. Και η κοινωνική ιστορία ήταν αυτή που κυρίως επωφελήθηκε από αυτή την ανάπτυξη. Αλλά τώρα ζούμε σε μια περίοδο περιορισμών, στην ιστορία και σε όλους τους χώρους έχει προτεραιότητα η συγχώνευση και η εκλογίκευση και υπάρχει ο φόβος μήπως η κοινωνική ιστορία, η πιο ευνοημένη κατά την εποχή της εξάπλωσης, είναι αυτή που περισσότερο θα υποφέρει κατά την περίοδο της λιτότητας» (Carradine, 1991, σσ. 147-8). Είναι πιθανό η ηττοπάθεια της πρόσφατης αργεντινής ιστοριογραφίας να δικαιώνει τον άγγλο ιστορικό γιατί δεν μένει σχεδόν τίποτα από εκείνες τις απόπειρες που επεδίωκαν να εξηγήσουν την συνολικότητα.

Ωστόσο, δεν εξαφανίστηκαν εκείνες οι αναφορές, και μάλλον τα ζητήματα και τα ερωτήματα που έθεταν διασκορπίστηκαν σε μια σειρά από θέματα και προβλήματα που δύσκολα μπορούν να τεθούν κάτω από τον τίτλο της κοινωνικής ιστορίας, αν και παραδόξως αποτελούν τμήμα της. Κατά την δεκαετία του '70 ήταν η Σχολή των Annales που άσκησε την πιο έντονη επίδραση, αλλά μετά τα σκοτεινά χρόνια της δικτατορίας έγινε φανερό πως σε χώρους αρκετά απομακρυσμένους από το ίδιο το Πανεπιστήμιο, η βασική βιβλιοθήκη των ερευνητών τρεφόταν από τα αναγνώσματα των βρετανών μαρξιστών ιστορικών.

Όπως είναι γνωστό, για τους βρετανούς ιστορικούς το πρόβλημα δεν αφορούσε μόνο την ιστορία του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Οι δυσκολίες γύρω από την εφαρμογή των μαρξιστικών κατηγοριών σε άλλες ιστορικές περιόδους, κυρίως στην Αγγλία του 18ου αιώνα, κατηύθυναν τη σκέψη του E. P. Thompson και άλλων βρετανών ιστορικών που επηρέασαν τα πιο πρόσφατα έργα κοινωνικής ιστορίας στην Αργεντινή. Οι μελέτες των βρετανών μαρξιστών ήταν στενά συνδεδεμένες με την ιστορική ανάλυση που βασιζόταν στην πάλη των τάξεων και συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της ιστορικής προοπτικής που είναι γνωστή ως «ιστορία από τα κάτω», η οποία αντιτίθεται στην ιστορία της ελίτ και των ηγετικών τάξεων που παραδοσιακά επικράτησε στις ιστορικές μελέτες. Οι βρετανοί μαρξιστές ιστορικοί (Hilton, Hill, Hobsbawm, Thompson) επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στις εμπειρίες, τη δράση και τους αγώνες των «κατώτερων τάξεων» (οι Hilton και Hobsbawm σε σχέση με τους χωρικούς, οι Hill και Thompson με τον «απλό λαό» και οι Hobsbawm και Thompson με την εργατική τάξη).

Πιο συγκεκριμένα, αυτοί οι ιστορικοί προσπάθησαν να ξεπεράσουν τον οικονομικό ντετερμινισμό και να λύσουν το πρόβλημα της σχέσης βάσης-εποικοδομήματος το οποίο απασχόλησε το μαρξισμό ήδη από τις αρχές του. Η διάδοση του έργου των βρετανών μαρξιστών στην Αργεντινή, αν και κάπως καθυστερημένη, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την ιστοριογραφική παραγωγή των τελευταίων ετών. Οι Hobsbawm, Williams και Thompson είναι μεταξύ των ιστορικών που άσκησαν τη μεγαλύτερη επίδραση, οι Samuel και Jones σε μικρότερο βαθμό, παρόλο που όλοι τους άφησαν τη σφραγίδα τους στο κομμάτι των ιστορικών που με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία προσπάθησαν να συλλάβουν την «εμπειρία» των «από κάτω».

Όπως έχουν επισημάνει και άλλοι συγγραφείς, οποιοσδήποτε ορισμός της κοινωνικής ιστορίας, όσο ελλιπής και προβληματικός και αν είναι, περιλαμβάνει μια σειρά θεμάτων και ερωτημάτων: το εύρος του χάρτη της ιστορικής γνώσης και τη νομιμοποίηση νέων πεδίων έρευνας (οικογένεια, λαϊκή κουλτούρα, γυναίκα): τη διαμόρφωση νέων ιστορικών προγραμμαμάτων έρευνας (σε σχέση με την τοπική ιστορία, την προφορική ιστορία, την ιστορία της εργασίας ή της γυναίκας): τη χρήση διαφορετικών τύπων πηγών (προφορικές μαρτυρίες, φωτογραφίες, ταινίες, εικόνες παντός είδους) που η ονομαζόμενη παραδοσιακή ιστορία δεν λάμβανε υπόψη της και οι οποίες έγιναν όπλα της κοινωνικής ιστορίας. Η κοινωνική ιστορία όχι μόνο ήταν πολύπλευρη αλλά επιπλέον αυτή της η ιδιότητα ήταν εν μέρει αποτέλεσμα μιας διεπιστημονικής προοπτικής. Ενδιαφέρθηκε για τον συσχετισμό ιστορίας και θεωρίας (πέρα από τον υπερβολικό εμπειρισμό της) και άνοιξε τον διάλογο με την κοινωνική ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία και τη λογοτεχνία.

233

Όπως συνέβη στην ιστοριογραφία άλλων χωρών, η κοινωνική ιστορία της Αργεντινής επικαλέστηκε την ανθρώπινη πλευρά του παρελθόντος και τον υλικό πολιτισμό απέναντι στη στείριότητα της θεσμικής και διοικητικής εξέλιξης. Αυτή η ανθρώπινη πλευρά του παρελθόντος μπορούσε να πηγάζει από διαφορετικές σχολές σκέψης: μέσα από την καθοδήγηση του μαρξισμού ή τη θεωρία της μοντερνικότητας ήταν δυνατή η πρόσβαση στη μελέτη των φτωχών, των εργατών, των λαϊκών στρωμάτων, της αστικής τάξης και της οικογένειας.

II

Ένα ερώτημα: Ποιοί είμαστε;

Ο προβληματισμός σχετικά με τον ρόλο των ιστορικών υποκειμένων οδήγησε κατά το παρελθόν στη μελέτη του κοινωνικού μετασχηματισμού που είχε επιφέρει στη χώρα μας το μεταναστευτικό φαινόμενο. Αυτό ήταν, πράγματι, το μεγάλο ερώτημα της πρόσφατης κοινωνικής ιστορίας της δεκαετίας του '70, παρόλο που είναι βέβαιο πως ήδη από την δεκαετία του '80 του περασμένου αιώνα, ο Sarmiento εξέφραζε τις θέσεις του σχετικά με την ανησυχητική παρουσία των μεταναστών. Από πού έρχονταν, σε ποιά χρονική στιγμή, σε ποιά ποσότητα, πού και πώς δούλευαν, πώς οργανώνονταν και πώς είχαν κατανεμηθεί στη χώρα, ήταν ερωτήματα στα οποία προσπάθησε να απαντήσει ο Gino Germani στο έργο του *Estructura Social de la Argentina* (Η κοινωνική δομή της Αργεντινής). Ως αποτέλεσμα, μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας της δεκαετίας του '70 επικεντρώθηκε στο θέμα της μετανάστευσης και στη σχέση της με την αστικοποίηση, με το ξεκίνημα της εκβιομηχάνισης και τις απαρχές του εργατικού κινήματος. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των έργων ήταν ότι αντιμετώπιζαν τη μετανάστευση ως σύνολο, χωρίς να διακρίνουν τις εθνικές ομάδες και δίνοντας έμφαση στην αφομοιωτική διαδικασία και στα χαρακτηριστικά της κοινωνίας υποδοχής, της οποίας η παραδοσιακή κοινωνική δομή μετασχηματιζόταν. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του '70 άρχισαν να διακρίνονται οι τάσεις που επικράτησαν κατά τα τελευταία χρόνια στις μελέτες που αφορούν στη μετανάστευση: ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη των εθνικών ομάδων και

για τις δυσκολίες που συνόδευαν την ένταξη των μεταναστών στη νέα κοινωνία. Εξακολούθησαν παράλληλα οι μελέτες σχετικά με τη δημογραφική εξέλιξη, παρόλο που σταδιακά μειώθηκε το ενδιαφέρον που ξυπνούσαν αυτές οι προσεγγίσεις. Η βασική αλλαγή που συντελέστηκε ήταν το πέρασμα από τη συνολική θεώρηση σε μια άλλη που απέδιδε μεγαλύτερη σημασία στις ιδιαιτερότητες. Βέβαια, παρά τις νέες ανησυχίες, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται το οπλοστάσιο περισσότερο ή λιγότερο παραδοσιακών ιδεών, όπως το θέμα της έλξης που ασκούσε στους μετανάστες η αφθονία της φθηνής γης στην Αργεντινή (ιδέα που απαιτεί μια ιδιαίτερη ανάλυση) ή των καλύτερων μισθών σε σχέση με τις χώρες προέλευσης των μεταναστών, στις οποίες στηρίζεται ένα μέρος της έρευνας.

234

Έτσι, αντί για μετανάστες, άρχισε να γίνεται λόγος για εθνικότητα, αν και χωρίς να προσδιορίζονται οι ακριβείς σημασίες του όρου. Θα επανέλθω αργότερα σ' αυτό το σημείο, μόνο θέλω να επισημάνω πως το σύνολο των άρθρων του περιοδικού *Estudios Migratorios Latinoamericanos* (Λατινοαμερικανικές Μεταναστευτικές Σπουδές) λαμβάνει ως άξονα ανάλυσης το ζήτημα της εθνικότητας. Οι συγγραφείς των άρθρων αυτών υιοθέτησαν τις βασικές θέσεις του Baily (1982) και επιχείρησαν μια ερμηνεία του έργου του Gino Germani η οποία έθετε σε αμφισβήτηση το κλασικό μοντέλο που αυτός επεξεργάστηκε πριν 30 χρόνια. Το μοντέλο αυτό, που βασιζόταν στα αγγλοσαξωνικά κοινωνιολογικά ρεύματα, έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στις έννοιες της ισορροπίας και της λειτουργικότητας, και τόνιζε πως η κατάληξη της πορείας των μεταναστών ήταν η αφομοίωσή τους στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, ως μέρος μιας διαδικασίας ομογενοποίησης μιας κοινωνίας που εκμοντερνιζόταν με ταχείς ρυθμούς.

Σύμφωνα με την άποψη συγγραφέων όπως ο Gino Germani, είχε πραγματοποιηθεί «η συγχώνευση των διαφόρων αργεντινών και ξένων συνθετικών στοιχείων σε μια εθνική ενότητα σχετικά συμπαγή» (Germani, σ. 205), αλλά ήταν αναγκαία η διάκριση μεταξύ της περιόδου πριν το 1930 (περίοδος της μαζικής μετανάστευσης) και αυτής που ακολούθησε, κατά την οποία στην πραγματικότητα δεν σημειώθηκε μεταναστευτική κίνηση. Σύμφωνα με τις θέσεις αυτού του συγγραφέα, σε πρώτη φάση οι μετανάστες συγκρότησαν τις δικές τους δομές –αυτό αφορά τόσο στις τυπικές όσο και στις άτυπες μορφές οργάνωσης– διαμορφώνοντας ένα πλουραλιστικό δομικό σύστημα, η ύπαρξη του οποίου θεωρήθηκε ως επικίνδυνη για την κοινωνία. Ο ίδιος ο Germani προειδοποιούσε πως το φαινόμενο του *melting pot* έπρεπε να μελετηθεί στη μεγάλη διάρκεια, πράγμα που δεν απέκλειε την ύπαρξη ενός πλουραλισμού την περίοδο της μαζικής προσέλευσης των ξένων. Όσοι αμφισβήτησαν τον Germani στηρίχθηκαν στις έννοιες της εθνικότητας, του πλουραλισμού και της διαφορετικότητας και παραμέρισαν την έννοια της αφομοίωσης. Από τη στιγμή που τα κλασικά παραδείγματα των κοινωνικών επιστημών άρχισαν να τίθενται σε αμφισβήτηση, άνοιξε ο δρόμος για μια μεγαλύτερη αποσπασματικοποίηση της γνώσης, πράγμα που βοήθησε με τη σειρά του τη μελέτη των διαφορετικών εθνικών ομάδων.

Ρόλο σ' αυτή την αλλαγή έπαιξαν ορισμένες μελέτες στην Ευρώπη και κυρίως σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και ο Καναδάς, σχετικά με τη μετανάστευση και τις εθνικές ομάδες, οι οποίες επιχειρούσαν να ξαναδώσουν σημασία στα κοινωνικά υποκείμενα και στη συνείδησή τους και για τις οποίες τα συνολικά στατιστικά στοιχεία ή οι γενικοί χαρακτηρισμοί του ισπανού ή του ιταλού δεν ήταν επαρκείς. Τοπικές διαφορές,

εμπειρίες, δεσμοί με τη χώρα προέλευσης και νέες πρακτικές στη χώρα υποδοχής άνοιγαν νέες προοπτικές οι οποίες δεν θα αργούσαν να φτάσουν και στην Αργεντινή.

Το μεγαλύτερο μέρος των μελετών για τη μετανάστευση και κυρίως για την εθνικότητα αφορούν στις μεταναστευτικές κοινότητες, καταρχήν τους Ιταλούς και πολύ πιο πρόσφατα τους Ισπανούς. Μελέτες για άλλες εθνικές ομάδες, προερχόμενες για παράδειγμα από την κεντροανατολική Ευρώπη ή τη Βαλκανική χερσόνησο, σπανίζουν. Η μελέτη της ελληνικής μετανάστευσης που έχει αναλάβει η Μαρία Δαμηλάκου επιχειρεί μια ανάλυση της δυναμικής της μετανάστευσης και της διαδικασίας δόμησης μιας ταυτότητας στην κοινωνία της χώρας υποδοχής. Μετά από τη στενή ενασχόληση με την οργάνωση των αλληλοβοηθητικών συλλόγων, μόλις κατά τα τελευταία χρόνια άρχισαν να τίθενται ερωτήματα σχετικά με τη διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων μέσα από ένα περιπλοκό σύστημα συμμετοχής και αποκλεισμού.

Έτσι, παράλληλα με το ζήτημα της εθνικότητας, άρχισε να αποκτά σημασία η έννοια της ταυτότητας. Θα ήθελα εδώ να διευκρινίσω ότι με τον όρο ταυτότητα αναφερόμαι σε μια διανοητική διαδικασία στην οποία σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η επιθυμία να δοθεί φαντασική και πραγματική συνοχή σε μια διάχυτη και αποσπασματική εμπειρία, στενά συνδεδεμένη με την κίνηση του πληθυσμού (μεταναστεύσεις που σήμερα συνθέτουν την έννοια της διασποράς). Αυτή η πολιτιστική ταυτότητα περιλαμβάνει αυτό που πραγματικά είμαστε και αυτό που γινόμαστε, γι' αυτό και δεν είναι κάτι που προϋπάρχει και υπερβαίνει τον χρόνο, τον τόπο και την ιστορία, αλλά κάτι που βρίσκεται σε διαρκή μεταβολή. Με άλλα λόγια, η εθνική ταυτότητα δεν είναι κάτι που διαμορφώθηκε στο παρελθόν και που εμείς προσπαθούμε να ανακαλύψουμε, μια αποκρυσταλλωμένη ουσία που περιμένει να εξερευνηθεί, αντίθετα υποβάλλεται στα παιχνίδια της ιστορίας, του πολιτισμού και της εξουσίας (Hall, 1990, σ. 222-37). Με ελκύει η ιδέα του Stuart Hall ο οποίος επισημαίνει πως «μια ορισμένη πολιτιστική ταυτότητα δεν είναι ένα αστείο της φαντασίας... οι ταυτότητες έχουν τις ιστορίες τους και οι ιστορίες έχουν τα αποτελέσματά τους, υλικά ή συμβολικά... κτίζονται πάντα μέσα από τη μνήμη, τη φαντασία, τις διηγήσεις και τους μύθους». Σύμφωνα με αυτόν τον συγγραφέα, η πολιτιστική ταυτότητα είναι ένα ασταθές σημείο ταύτισης που βασίζεται στον ιστορικό και πολιτιστικό λόγο, δεν είναι μια ουσία από μια στιγμιαία τοποθέτηση.

«Ένα ασταθές σημείο ταύτισης» είναι η ιδέα που συνδέεται στενότερα με την έννοια που δίνει ο Barth στην εθνική ομάδα (Barth, 1990). Η έννοια αυτή χρησιμοποιήθηκε σε ορισμένες μελέτες για τη μετανάστευση στην Αργεντινή όσον αφορά στην πρόσληψη του διαφορετικού, τόσο από την ίδια την ομάδα όσο και από την κοινωνία στο σύνολό της. Η αντίληψη για το διαφορετικό (για το άλλο, θα λέγαμε τώρα) είναι όμως μόνο ένα μέρος και δεν λαμβάνει υπόψη τη δυναμική, την περιπλοκότητα, τις συγκρούσεις στη διαδικασία δόμησης αυτής της ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Barth, το θεσμικό μέρος (που είχε μεγάλη βαρύτητα στις μελέτες για τις εθνικές μεταναστευτικές κοινότητες) και το υποκειμενικό στοιχείο είναι στενά συνδεδεμένα και τα δύο μαζί αποτελούν τμήμα μιας ενεργούς διαδικασίας με βάση την οποία ορίζονται τα όρια της εθνικότητας. Αλλά αυτά τα όρια δεν ορίζονται μια φορά και για πάντα, μετακινούνται και κάποτε συμπεριλαμβάνουν στοιχεία που άλλοτε αφήνουν απέξω. Για τον Barth, μια εθνική ομάδα δεν προσδιορίζεται από τις αντικειμενικές διαφορές αλλά από τα στοιχεία που τα άτομα επιλέγουν

ως πολιτιστικά χαρακτηριστικά, ως σημεία ταύτισης, και αυτή η επιλογή εξαρτάται από το κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα το οποίο δεν είναι προβλέψιμο. Γι αυτό, σύμφωνα με αυτόν τον συγγραφέα, ό,τι διαφοροποιεί μια εθνική ομάδα είναι η διαδικασία μέσω της οποίας ορίζονται τα σύνορά της (ethnic boundaries). Αυτό που αποδεικνύει η διαδικασία μέσω της οποίας δημιουργούνται και ξαναδημιουργούνται τα εθνικά σύνορα είναι ότι η εθνικότητα παράγεται σε στενή συνάρτηση με τις αλλαγές που γίνονται μέσα και έξω από την ομάδα. Αυτή η σχέση μεταξύ εθνικότητας και ταυτότητας ή μάλλον η σημασία της διαμόρφωσης των εθνικών συνόρων ελάχιστα έχει αξιοποιηθεί στις μελέτες των τελευταίων ετών, παρόλο που γίνεται λόγος για εθνική ομάδα και εθνικότητα.

236

Εθνική και εθνοτική ταυτότητα εμφανίζονται ως δύο πόλοι ενός προβληματικού ζητήματος. Η συγκρότηση του αργεντινού έθνους ήταν ένα δύσκολο αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων λόγω της ανησυχητικής παρουσίας των ξένων. Η εθνική ταυτότητα ως πρόβλημα εμφανίζεται σε ένα μεγάλο αριθμό έργων που εντάσσονται στο πλαίσιο των πολιτισμικών μελετών, όπως θα μπορούσαν να ονομαστούν με γενικό τρόπο. Οι μελέτες της Bertoni (1992) σχετικά με το πώς διαμορφώθηκε το πάνθεον των ηρώων από τις εκπαιδευτικές αρχές και ο προβληματισμός γύρω από το ζήτημα της ιθαγένειας (Bertoni, 1992, Cibotti, 1999) εντάσσονται μαζί με άλλα έργα στο ρεύμα που εξετάζει εθνοτικές/εθνικές ομάδες και τις οργανώσεις τους. Το παλαιό ερώτημα του ποιοί είμαστε, που απασχόλησε επίμονα τον Sarmiento, αποκτά επίκαιρη σημασία και τίθεται σε σχέση με την κατάσταση των αργεντινών.

Η εθνική ταυτότητα είναι η ουσιαστική βάση του έργου του Adolfo Prieto (1988) που αποτελεί, εξάλλου, δείγμα του διαλόγου που αναπτύσσεται μεταξύ λογοτεχνικής κριτικής και ιστορίας. Το βιβλίο δείχνει όχι μόνο τη διεύρυνση των αναγνωστικών πεδίων, ως αποτέλεσμα της υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης που επιβλήθηκε από το κράτος, αλλά κυρίως τη διάδοση της φολκλορικής λογοτεχνίας και τη λειτουργικότητά της για διάφορους κοινωνικούς τομείς. Για τα λαϊκά στρώματα, λέει ο Prieto, η φολκλορική λογοτεχνία του τέλους του 19ου αιώνα, η οποία πρόβαλλε το ντόπιο κρεολό στοιχείο, σήμαινε μια μορφή πολιτισμού, πρόσφερε σύμβολα ταυτότητας και επηρέασε τα ήθη και τα έθιμα εισάγοντας μια αγροτική ατμόσφαιρα που φαινόταν να αποτελεί εγγύηση για την εθνικότητα, κάτι που ήταν αναγκαίο για την επιβίωση μέσα στη σύγχυση του κοσμοπολιτισμού. Το φολκλορικό στοιχείο καθιερώθηκε επίσης στο καρναβάλι και χρησίμευσε στο να τεθούν υπό έλεγχο οι εντάσεις που είχαν ξεσπάσει λόγω της διαδικασίας του εκσυγχρονισμού της χώρας. Συνέτελεσε επίσης στην επιβεβαίωση των εθνικών χαρακτηριστικών και στην πολεμική σχετικά με το ποιός ήταν πιο γνήσια αργεντινός. Από την πλευρά τους, οι αστοί επεξεργάστηκαν για το μορφωμένο κοινό το φολκλορικό στοιχείο και το μετέτρεψαν σε αντικείμενο πολιτισμού. Η προβολή της κρεολής παράδοσης αποκτούσε, λοιπόν, τριπλή σημασία: για τους ντόπιους γινόταν ένα μέσο άμυνας απέναντι στη μετανάστευση, για τους μετανάστες εξέφραζε την επιθυμία τους να αφομοιωθούν και για τους μορφωμένους ήταν ένα πολιτισμικό προϊόν που άξιζε να παρατηρηθεί και να αναλυθεί.

Από άλλη οπτική γωνία, η σχέση μεταξύ εθνοτικών ταυτοτήτων και εθνικής συνείδησης βρίσκεται στη βάση των ερευνών σχετικά με τον χώρο της εργασίας. Σ' αυτό το πεδίο, το βασικό πρόβλημα έγκειται στην ανάληψη του πώς επιλύθηκαν οι εντάσεις μεταξύ μιας εθνοτικής ταυτότητας από την μια πλευρά, η οποία διαμορφωνόταν στη χώρα

υποδοχής σε βάρος των τοπικών ταυτοτήτων που αποτελούσαν τη βάση της προμεταναστευτικής εμπειρίας στη χώρα προέλευσης (όπως στην περίπτωση των Ιταλών), και από την άλλη πλευρά μιας ταξικής ταυτότητας ή ακόμα και μιας εθνικής ταυτότητας που περιλαμβάνει και το θέμα της υπηκοότητας.

Ο Ricardo Falcón στις μελέτες του (1987, 1992) επιδιώκει να αναλύσει το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, τη σχέση μεταξύ εθνοτικής ταυτότητας και του εργατικού κινήματος, επικεντρώνοντας αρχικά την προσοχή του στη σημασία που είχε αυτή η σχέση για την αναρχική και τη σοσιαλιστική θεωρία. Κατά δεύτερο λόγο προσπαθεί να ταυτίσει τις εθνοτικές ομάδες με ορισμένες επαγγελματικές κατηγορίες, ανάλογες με αυτές του Guy Bourdié (1977), επισημαίνοντας ταυτόχρονα την ύπαρξη μιας ιεραρχικής διαβάθμισης των εθνοτικών ομάδων μέσα στη μάζα των εργατών και τη σημασία της για την οργάνωση του εργατικού κινήματος στην Αργεντινή.

237

Σχετικά με τις περιπτώσεις του Buenos Aires και του Rosario, τα συμπεράσματα είναι αρκετά γενικά και συνδέονται με κάποιες πτυχές που επισήμαναν άλλοι συγγραφείς οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη μελέτη της μετανάστευσης και της αστικοποίησης. Υπάρχουν πολλά ακόμα ερωτήματα που μένει να απαντηθούν: 1) Πώς επηρέασε το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας τη διαδικασία συγκρότησης των κοινωνικών τάξεων; 2) Ποιό ρόλο έπαιξε η εθνική ταυτότητα στη διαδικασία ενσωμάτωσης των εργατών μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής; 3) Ποιό ρόλο έπαιξαν οι εθνικές διαφορές στο χώρο της εργασίας, όχι μόνο τις στιγμές που εκδηλώνεται ανοιχτά η σύγκρουση αλλά και στην καθημερινή εργασιακή εμπειρία; 4) Και πιο συγκεκριμένα, αυτές οι εθνικές διαφορές που χαρακτήριζαν την κοινωνία αντανακλώνται στο εσωτερικό των βιομηχανικών μονάδων και ποιές ήταν οι εκδηλώσεις και οι συνέπειές τους;

Σε σχέση με το πρώτο ζήτημα, οι μελέτες του Gandolfo για τους Ιταλούς προσπαθούν να δείξουν ότι οι εθνικές οργανώσεις αποτέλεσαν μια μετριοπαθή εναλλακτική λύση αντί του εργατικού κινήματος. Σύμφωνα με αυτόν τον συγγραφέα, οι εθνικοί αλληλοβοηθητικοί σύλλογοι και ο κοσμοπολίτικος εργατικός συνδικαλισμός συνυπήρξαν σε μια περίπλοκη σχέση συμπληρωματικότητας και ανταγωνισμού, που ορισμένες φορές κατέληγε στο να μειωθεί η σημασία του εθνικού στοιχείου εφόσον τελικά επικρατούσαν οι εντάσεις που προέρχονταν από την άنيση τοποθέτηση στην παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, το έργο του Bilsky σχετικά με τους εβραίους εργάτες στην Αργεντινή είναι πιο πειστικό ως προς την ανάπτυξη και τα συμπεράσματά του. Πρώτα πρώτα πρόκειται για μια ομάδα σαφώς διαφοροποιημένη και τοποθετημένη στον χώρο, αν και η συνοικία στην οποία εγκαταστάθηκαν δεν πήρε τη μορφή του γκέτο. Κατά δεύτερο λόγο, αναλύοντας τα εσωτερικά προβλήματα της εθνικής ομάδας δίνει ιδιαίτερη σημασία στις εντάσεις μεταξύ εργατών από τη μια πλευρά και της παροικιακής ελίτ από την άλλη. Μιας ελίτ που θεωρεί τους συνδικαλιστές ως κοινωνικό ανατρεπτικό στοιχείο, συντασσόμενη από αυτή την άποψη με την κυβερνητική ελίτ. Η ιδιαιτερότητα της μελέτης του Bilsky έγκειται στον πολύ μικρό αριθμό των εβραίων εργατών και στο ότι αυτοί ανταποκρίνονται πιο ξεκάθαρα στην έννοια της εθνικής ομάδας, όπως αυτή γενικά ορίζεται στην Αργεντινή.

Διαφορετική κατεύθυνση ακολουθούν οι μελέτες των εργατών συγκεκριμένων τομέων της βιομηχανικής παραγωγής και οι μικροϊστορικές προσεγγίσεις (Lobato, 1992, 1999). Σε αυτές τις περιπτώσεις τα εσωτερικά προβλήματα της εργασίας και η ταξική

αλληλεγγύη υψώνονται πάνω από τις διαφορές στην εθνική καταγωγή. Η ανάλυση της περίπτωσης των εργατών της βιομηχανίας κατάψυξης κρεάτων (Lobato, 1988, 1990, 1992, 1998) αναδεικνύει τα μειονεκτήματα μιας γενίκευσης που παραβλέπει τις διαφορές που υπάρχουν ανάλογα με τον χρόνο και τον χώρο. Οι πρώτες δεκαετίες του αιώνα χαρακτηρίζονται από ένα ισχυρό μεταναστευτικό στοιχείο μεταξύ του αργεντινικού πληθυσμού. Βέβαια, οι μελέτες σχετικά με τη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού τονίζουν τις δυσαρμονίες που προκύπτουν λόγω των διαφορετικών ταυτοτήτων που αναπτύσσονται μεταξύ των λαϊκών στρωμάτων. Αλλά πώς να μελετηθούν αυτές σε πεδία τόσο περιορισμένα όπως ο χώρος της εργασίας; Η εξέλιξη των εργασιακών συγκρούσεων και η καθημερινή εμπειρία στα εργοστάσια δείχνει την ύπαρξη της ψυχαγωγικής πτυχής στις σχέσεις των εργατών η οποία μειώνει τις υπάρχουσες εντάσεις.

III

Η κοινωνική ιστορία της πόλης

Η μετανάστευση επέφερε ταυτόχρονα μια μεγάλη αστική επέκταση η οποία προκάλεσε πολλά ερωτηματικά σχετικά με τη διαδικασία αυτού του μετασχηματισμού. Παρόλο που η σύγχρονη κοινωνική ιστορία της πόλης (που παράγεται από ιστορικούς, πολεοδόμους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους και αρχιτέκτονες) έχει επεκταθεί σε διάφορα θέματα και προσεγγίσεις, έχει πάντα ένα αναμφισβήτητο κέντρο: την πόλη.

Το αντικείμενο μελέτης είναι η πόλη ως μονάδα και κυρίως οι αλλαγές που υπέστη το μεγάλο κοσμοπολίτικο κέντρο της Αργεντινής, το Μπουένος Άιρες, από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1930. Κατά δεύτερο λόγο, η πόλη του Ροσάριο που επίσης μετασχηματίστηκε λόγω των εκσυγχρονιστικών ρευμάτων, των οικονομικών μετατροπών και της κοινωνικοπολιτιστικής αλλαγής του τέλους του 19ου αιώνα.

Ο James Scobie (1977) είναι η πιο γνωστή μορφή που καθιέρωσε ένα μοντέλο ανάλυσης στο οποίο βασίστηκε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για την πόλη, κυρίως αυτής για το Μπουένος Άιρες. Αυτό το μοντέλο υποστήριζε την ιδέα πως η επέκταση της πόλης ήταν άμεσο αποτέλεσμα ενός συνδυασμού του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού (το λιμάνι, ο σιδηρόδρομος, η ηλεκτροδότηση του τραμ) και των αναγκών του ντόπιου και του ξένου κεφαλαίου (η μεσιτική κερδοσκοπία και η ιδιωτική εκμετάλλευση των μαζικών μέσων μεταφοράς), εντός κάποιων ορίων που έθεσαν οι κρατικές αρχές.

Η πόλη στις διάφορες μορφές της και οι πρωταγωνιστές της έγινε το κέντρο μιας βιβλιογραφίας που την κοίταξε από όλες τις πλευρές. Έγινε το σκηνικό για τη μελέτη της αρρώστιας (Armus, Agustina Prieto, Hardoy), της κοινωνικής σύγκρουσης (Suriano, Falcón, Lobato), των πολιτιστικών πρακτικών (Sarlo, Saitta, Suriano), αλλά η πόλη ως δημόσιος χώρος μόλις σήμερα μπήκε κάτω από τον φακό. Θα ήθελα να τονίσω ότι η έννοια του δημόσιου χώρου δεν είναι απλά ο χώρος της πόλης, είναι μια νοητική κατηγορία που δεν αναφέρεται απλά στον τόπο αλλά παραπέμπει και στην ανθρώπινη δράση. Ο δημόσιος χώρος είναι μια διάσταση που μεσολαβεί μεταξύ της κοινωνίας και του κράτους, είναι το πεδίο στο οποίο δημοσιοποιούνται οι διάφορες πολιτικές εκφράσεις των πολιτών σε ποικίλες μορφές συσπείρωσης και σύγκρουσης (Gorelik, Silvestri, Liemur).

Ιδιαίτερη σημασία στην έννοια του δημόσιου χώρου, η οποία προέρχεται από ένα γνωστό κείμενο του Jurgen Habermas (1981), έδωσαν όσοι εκείνη την περίοδο ανανέωσαν την πολιτική ιστορία. Αυτή η θεωρία βασίζεται στην ιδέα της υπαγωγής του δημόσιου χώρου στην κοινωνία των πολιτών έναντι του κράτους, αλλά στην Αργεντινή του τέλους του 19ου αιώνα το κράτος έπαιξε ένα βασικό ρόλο στη διαδικασία του εκσυγχρονισμού και στη δημιουργία νέων ευκαιριών. Γι αυτό και οι πιο πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι η διαμόρφωση και η λειτουργία ενός αστικού δημόσιου χώρου διαμορφώθηκαν «εκ των άνω» με σκοπό να δώσει μορφή σε μια κοινωνία που ένιωθε ότι διέτρεχε τον κίνδυνο της ατομικοποίησης. Αυτή η έννοια του δημόσιου χώρου επιτρέπει τη σύνδεση δύο πολύ διαφορετικών διαστάσεων: συνδέει τη διάσταση του αστικού χώρου με αυτήν του πολιτικού ορίζοντα ή μάλλον τη δημοκρατική πολιτική δικαίου με την πόλη, πράγμα που προϋποθέτει την ύπαρξη μιας συνεχούς έντασης στη δόμηση μιας δημόσιας αρένας, η οποία σαν έννοια περιλαμβάνει τόσο κοινωνικές και πολιτιστικές ομάδες όσο και θέματα που διευρύνουν το φάσμα αυτού που ονομάζεται «κοινό καλό».

239

Η πόλη ως χώρος κοινωνικής σύγκρουσης διακλαδίζεται σε μια εκτενή βιβλιογραφική παραγωγή η οποία μπορεί να αναλυθεί από τη σκοπιά μιας ιστορίας των συνθηκών ζωής των εργατών ή των λαϊκών στρωμάτων. Ετσι, το κλασικό έργο του Panettieri (Panettieri, 1965) που περιέγραφε με έναν απαισιόδοξο τόνο την κατάσταση των εργατών κατά την εποχή της μαζικής μετανάστευσης προσχωρώντας σε μια θέση που από τα τέλη του περασμένου αιώνα επεσήμαινε πως η κατάσταση των εργατών είχε επιδεινωθεί σε όλο αυτό το διάστημα, ακολουθήθηκε από την πολεμική απάντηση του Roberto Cortés Conde, ενός ιστορικού που αναδύθηκε μέσα από το πλαίσιο της θεματικής και μεθοδολογικής ανανέωσης, η οποία προωθήθηκε από τη δυναμική του Πανεπιστημίου που δομήθηκε μετά το 1955 και ενισχύθηκε από τη συνεργασία με κρατικούς και ιδιωτικούς οργανισμούς αλλά έσβησε στα χρόνια του πολιτικού εκδημοκρατισμού που ακολούθησε τη στρατιωτική δικτατορία. Η άποψη του Cortés Conde σχετικά με τις μισθολογικές διαφορές οι οποίες αποτέλεσαν το κλειδί της ερμηνείας του για την έλξη χιλιάδων επί χιλιάδων ατόμων από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, καθώς και η ύπαρξη μιας γενικής τάσης ανάπτυξης των πραγματικών μισθών, ανεξάρτητα από τις συγκυριακές διαφοροποιήσεις, δεν γνώρισε αμφισβητήσεις με τους όρους που εκείνος την έθεσε.

Αντίθετα με αυτό που συνέβη στη Μεγάλη Βρετανία, όπου η πολεμική σχετικά με τα αποτελέσματα της βιομηχανικής επανάστασης ήταν ξεκάθαρη και κατέλαβε μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα εφόσον το θέμα συζήτησης ήταν η καταλληλότητα ή όχι του καπιταλισμού, στη χώρα μας δεν αναπτύχθηκε ένας ανοιχτός διάλογος σε σχέση με τις συνέπειες της διαδικασίας εκσυγχρονισμού του τέλους του περασμένου αιώνα. Ωστόσο, η εμφάνιση του έργου του Leandro Gutiérrez (Gutiérrez, 1981) έθεσε τον άξονα συζήτησης σε άλλες βάσεις. Εξοικειωμένος και ταυτιζόμενος με τα έργα των Hobsbawm και Thompson, οι οποίοι τοποθετούνταν στο απαισιόδοξο ρεύμα της αγγλικής πολεμικής, ο Gutiérrez έθεσε ως κλειδί της ανάλυσής του κάποιες πτυχές στις οποίες ο Cortés Conde δεν έδωσε μεγάλη διάσταση: το βάρος των περιόδων ανεργίας σε μια χώρα που χαρακτηριζόταν από την εποχική εργασία, η εργασιακή ανασφάλεια, τα επίπεδα κατανάλωσης, οι προσδοκίες μιας μάζας εργατών που είχαν συνδέσει την αναχώρηση από την πατρίδα

τους με την ουτοπία της εγκατάλειψης της μιζέριας, η οποία μεταφραζόταν στις προσδοκίες της κοινωνικής ανόδου.²

Οι βιοτικές συνθήκες και η ποιότητα ζωής των εργαζομένων αργεντινών ήταν ο βασικός άξονας του άρθρου, παραμερίζοντας την αυστηρή έννοια του επιπέδου ζωής που επικεντρωνόταν στον υπολογισμό των πραγματικών μισθών. Χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σχετική πρωτοτυπία του έργου του Cortés Conde, ο Gutiérrez κατέδειξε ξεκάθαρα τα όρια των ποσοτικών προσεγγίσεων για να εκτιμήσει την ποιότητα ζωής των ανθρώπων.

Οι βιοτικές συνθήκες και η ποιότητα ζωής στην πόλη δομήθηκαν γύρω από ένα άλλο μεγάλο ερώτημα: Πού και πώς ζούσαν οι εργάτες και οι μετανάστες; Οι απαντήσεις είναι πολλαπλές γι αυτό και το θέμα της κατοικίας γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη. Οι μελέτες σχετικά με την κατοικία στο Μπουένος Άιρες (Hardoy, 1970, Yujnovsky, 1974, Suriano) ακολουθήθηκαν από άλλες που αφορούσαν σε άλλες παράκτιες πόλεις, όπως το Ροσάριο, ή πόλεις απομακρυσμένων επαρχιών, όπως το Τουκουμάν (Hardoy, 1984, Liernur, 1984, Apmus-Hardoy, 1990, Ballent, 1990, Prieto, 1991). Πρέπει, ωστόσο, να τονίσουμε πως τα ερωτήματα τα σχετικά με την αστική ανάπτυξη τέθηκαν από το πρωτόπορο έργο του Scobie, το οποίο αποτέλεσε πηγή έμπνευσης μερικών από τις παραπάνω μελέτες (Scobie, 1977). Η απαισιόδοξη προοπτική που επισημάνθηκε μέχρις εδώ χαρακτηρίζει επίσης και τη μελέτη της πρωτότυπης απεργίας των ενοικιαστών του 1907 στο Μπουένος Άιρες. Η νέα προσέγγιση αυτού του θέματος έγκειται στον χαρακτηρισμό αυτής της διαμάχης ως κινητοποίησης των καταναλωτών (Suriano, 1983-1984).

Σχετικά με το θέμα της κατοικίας δεν έλειψαν οι συνεχιστές του έργου του Cortés Conde: Οι Francis Korn και Lidia de la Torre (1985) έγραψαν ένα άρθρο που ακολουθεί την αισιόδοξη προσέγγιση του θέματος. Διαφωνώντας με τον Yujnovsky, προσπάθησαν να δείξουν πως τελικά η εμπειρία της Αργεντινής για πολλούς μετανάστες δεν ήταν τόσο αποτυχημένη, αφού πολλοί έγιναν ιδιοκτήτες. Ανατρέχοντας όπως ο Cortés Conde στην ποσοτική ανάλυση, προσπάθησαν να δείξουν πως η διαφορά μεταξύ προσφοράς κατοικίας και πληθυσμού στο Μπουένος Άιρες δεν είχε τη διάσταση που της έδωσαν συγγραφείς όπως ο Yujnovsky. Υποστήριξαν πως είχε αυξηθεί ο αριθμός των ιδιοκτητών και πως οι πρόχειρες κατοικίες υποχώρησαν μπροστά στις σταθερές κατασκευές. Κατά την άποψή τους, οι μετανάστες που έφτασαν στο Μπουένος Άιρες γύρω στο 1910 έβρισκαν μια πόλη καθαρή και όμορφη και πολλές δυνατότητες για να κατασκευάσουν τις κατοικίες τους. Μικρή σημασία δίνει η μελέτη αυτή στην άνιση κατανομή του πληθυσμού στις περιοχές της πρωτεύουσας και στις διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης στην κατοικία.

2. Η επιρροή του Hobsbawm σε έναν μεγάλο αριθμό ιστορικών, καθώς και η συμβολή του Gutiérrez στην ενασχόληση των μελετητών με το θέμα των εργατών αναλύθηκαν πρόσφατα από την Hilda Sabato, "Hobsbawm y nuestro pasado", στο *Punto de Vista*, αρ. 46, Αύγουστος 1993. Για όλους εμάς που κατά τη διάρκεια της δικτατορίας δεν είχαμε θεσμικούς χώρους (κρατικούς ή ιδιωτικούς) ακαδημαϊκής μόρφωσης, ο Leandro σήμαινε τη μορφή που πρόσφερε σε όλους όσους τον περιβάλλαμε μια πνευματική εμπειρία που ξεπερνούσε τη διάδοση του έργου του Hobsbawm για να επεκταθεί στη συνολική ανάλυση της αγγλικής μαρξιστικής ιστοριογραφίας και στην κριτική του άκαμπτου στρουκτουραλισμού του Althusser.

IV
Σύντομο και τελευταίο σχόλιο

Σε μια διάλεξη σαν αυτή είναι αδύνατο να παρουσιαστεί το σύνολο των έργων που μπορούν να συμπεριληφθούν στον χώρο της κοινωνικής ιστορίας. Οι μελέτες σχετικά με τους εργάτες, με τα λαϊκά στρώματα και το εργατικό κίνημα αξίζουν μια ειδική μνεία γιατί δέχθηκαν την έντονη επίδραση της κρίσης των ερμηνευτικών μοντέλων που βασίζονταν σε γενικές και συνολικές ιδέες, καθώς και στην προβληματική πια σήμερα έννοια της «τάξης». Το θεωρητικό και μεθοδολογικό οπλοστάσιο του Μαοξ και του Βέμπερ έρχονται αντιμέτωπα και επιδρούν σε μεγάλο μέρος αυτής της παραγωγής. Οπαδοί του Μαοξ και του Βέμπερ υποστηρίχθηκαν και πολεμήθηκαν αμοιβαίως, ωστόσο, οι πρόσφατες εξελίξεις τείνουν να αμβλύνουν τις ιδιαιτερότητες των δύο αυτών προοπτικών.

241

Τα θέματα που αναφέρονται στους εργάτες είναι πολλά: εργατική κουλτούρα, εργαζόμενες γυναίκες και παιδιά, οι σχέσεις κράτους και εργαζομένων, ιδεολογίες των εργατών και εργατικός τύπος, είναι μόνο μερικά από αυτά. Δυστυχώς δεν μπορώ να αναλύσω εδώ αυτά τα θέματα τα οποία με ενδιαφέρουν πολύ. Οι αλλαγές στην Αργεντινή κατά τα τελευταία χρόνια είναι τόσο μεγάλες που επηρέασαν με αποφασιστικό τρόπο τη διαμόρφωση της αγοράς εργασίας, τη δράση των συνδικάτων, τις εργατικές παραδόσεις και πρακτικές, κυρίως αυτές που συνδέθηκαν με το ηγεμονικό ρεύμα που επικράτησε από το 1945: τον περονισμό.

Ωστόσο, δεν μπορώ να τελειώσω αυτή την παρουσίαση χωρίς να τονίσω το γεγονός πως η δυνατότητα επέκτασης του έργου μας ως ιστορικών είναι το αποτέλεσμα μιας ασυνήθιστης θεσμικής σταθερότητας που μας επιτρέπει να εργαζόμαστε συνεχώς από το 1983. Αυτή η εξέλιξη δίνει τους καρπούς της και πέρα από τα οικονομικά προβλήματα, είναι ορατή όχι μόνο στο Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες αλλά και σε άλλα επαρχιακά Πανεπιστήμια. Εκφράζεται στον πολλαπλασιασμό των δημοσιεύσεων οι οποίες δίνουν μορφή στις ανησυχίες που απασχολούν την έρευνα στη χώρα μας. Ωστόσο, η κοινωνική ιστορία δεν είναι στην καλύτερη στιγμή της, γεγονός, όμως, που συνδέεται με τη θεματική διασπορά της, την αποκέντρωση που εξ αρχής την χαρακτηρίζει και το ενδιαφέρον της για θέματα της πολιτικής ιστορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(στην οποία βασίστηκε η μελέτη και από την οποία προήλθαν οι παραπομπές)

242

- Jeremy Adelman (εκδ.), *Essays in Argentine Labour History*, St Antonys/Macmillan Series, 1992.
- Diego Armus (επιμ.), *Mundo urbano y cultura popular. Estudios de Historia Social Argentina*, Sudamericana, Buenos Aires, 1990.
- AAVV, *Sectores Populares y vida urbana*, CLACSO, Buenos Aires, 1984.
- Diego Armus – Jorge E. Hardoy, “Conventillos, ranchos y casa propia en el mundo urbano del novecientos”, Diego Armus (επιμ.), *Mundo urbano...*, ό.π.
- Anali Ballent, “La Iglesia y la vivienda popular: “La ‘Gran Colecta Nacional’ de 1919””, Diego Armus (επιμ.), *Mundo urbano...*, ό.π.
- Dora Barrancos, *Anarquismo, Educación y Costumbres en la Argentina de Principios de Siglo*, Contrapunto, Buenos Aires, 1990.
- , “Anarquismo y sexualidad”, Diego Armus (επιμ.), *Mundo urbano...*, ό.π.
- Samuel Baily, “Las sociedades de ayuda mutuale y el desarrollo de una comunidad italiana en Buenos Aires, 1858-1918”, *Desarrollo Económico*, τ. 21, αρ. 84, enero-marzo de 1982.
- Beba Balvé y otros, *Lucha de calles Lucha de Clases*, La Rosa Blindada, Buenos Aires, 1973.
- Lilia Ana Bertoni, “Construir la nacionalidad; héroes y fiestas patrias, 1887-1891», *Boletín No. 5*, Instituto de Historia Argentina y Americana Dr. Emilio Ravignani, 1992.
- Edgardo Bilsky, *La Fora y el movimiento obrero 1900-1910*, CEAL, Buenos Aires, 1985.
- , *La Semana Trágica*, Ceal, Buenos Aires, 1984.
- , *Esbozo de Historia del Movimiento Obrero Argentino: desde sus orígenes hasta el advenimiento del peronismo*, Cuadernos Simón Rodríguez-Editorial Biblos, Buenos Aires, 1987.
- Guy Bourdié, *Buenos Aires: urbanización e inmigración*, Editorial Huemul, Buenos Aires, 1977.
- James Brennan, “El clasismo y los obreros. El contexto fabril del ‘sindicalismo de liberación’ en la industria azucarera cordobesa, 1970-75”, *Desarrollo Económico*, 32, 125, Απρίλιος-Ιούνιος 1992.
- David Carradine, “Qué es la historia social...?, respuesta de David Carradine”, *Historia Social*, No. 10, Primavera Verano, 1991.
- Nicolás Iñigo Carrera, “Población, Violencia y Clase Obrera”, *Anuario 12 1986-87*, Universidad Nacional de Rosario, 1987.
- Marcelo Cavarozzi, *Sindicatos y política en Argentina, 1955-58*, CEDES, Buenos Aires, 1979.
- Eduardo O. Ciafardo, *Los niños en la ciudad de Buenos Aires (1890-1910)*, CEAL, Buenos Aires, 1992.
- Ema Cibotti, “El aporte en la historiografía argentina de una generación ausente, 1983-1993”, *Entrepasados*, No. 4/5, 1993.
- Roberto Cortés Conde, *El Progreso argentino, 1880-1914*, Sudamericana, Buenos Aires, 1979.

- Hugo del Campo, *Sindicalismo y peronismo: los comienzos de un vínculo perdurable*, CLACSO, Buenos Aires, 1983.
- Francisco Delich, “Desmovilización obrera y cambio social”, *Crítica y utopía*, No. 3, Buenos Aires, 1981.
- Fernando Devoto - Gianfausto Rosoli, *La inmigración italiana en la Argentina*, Edit Biblos, Buenos Aires, 1985.
- Ricardo Falcón, *Los orígenes del movimiento obrero 1857-1890*, CEAL, Buenos Aires, 1985.
- , *El mundo del trabajo urbano (1890-1914)*, CEAL, Buenos Aires, 1986.
- , “Izquierdas, Régimen político, Cuestión Etnica y cuestión social en Argentina, 1890-1912”, *Anuario 12 1986-87*, Rosario 1987.
- , “Inmigración, cuestión étnica y movimiento obrero (1870-1914)”, F.J. Devoto – E. J. Míguez, *Asociacionismo, Trabajo e Identidad Etnica*, CEMLA-CSER-IEHS, Buenos Aires, 1992.
- Romolo Gandolfo, “Las sociedades italianas de socorros mutuos de Buenos Aires; cuestiones de clase y etnia dentro de una comunidad de inmigrantes (1880-1920)”, F.J. Devoto – E.J. Míguez, *Asociacionismo, Trabajo...*, ó.π.
- Gino Germani, *Política y sociedad en una época de transición. De la sociedad tradicional a la sociedad de masas*, Editorial Paidós, Buenos Aires, 1966.
- , “El surgimiento del peronismo: el rol de los obreros y de los migrantes internos”, *Desarrollo Económico*, No. 51, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1973.
- Ricardo González, “Lo propio y lo ajeno. Actividades culturales y fomentismo en una asociación vecinal, Barrio Nazca (1925-1930)”, Diego Armus (επιμ.), *Mundo urbano...*
- Leandro Gutiérrez, *Vida material y experiencias de los sectores populares, Buenos Aires, 1880-1914*, PEHESA, Buenos Aires, 1981. Δημοσιευμένο στη *Revista de Indias*, No. 163-164, Sevilla 1981.
- Leandro Gutiérrez y Luis Alberto Romero, “Sociedades barriales, Bibliotecas Populares y Cultura de los Sectores Populares, Buenos Aires, 1920-45”, *Desarrollo Económico*, 29, 113, Απρίλιος-Ιούνιος 1989.
- Mónica B. Gordillo, “Los prolegómenos del cordobazo. Los sindicatos líderes de Córdoba dentro de la estructura de poder sindical”, *Desarrollo Económico*, 31, 122, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1991.
- Stuart Hall, “Notas sobre la deconstrucción de lo popular”, Raphael Samuel (εκδ.), *Historia Popular y Teoría Socialista*, Crítica, Espana, 1984.
- , “Cultural Identity and Diaspora”, Jonathan Rutherford, *Identity Community, Culture, Difference*, Lawrence & Wishart, London, 1990.
- Jorge E. Hardoy, “La vivienda popular en el municipio de Rosario a fines del siglo XIX. El Censo de Conventillos de 1895”, AAVV, *Sectores Populares y vida urbana...*, ó.π.
- Daniel James, *Resistencia e integración. El peronismo y la clase trabajadora argentina 1946-76*, Sudamericana, Buenos Aires, 1990.
- , “Historias contadas en los márgenes. La vida de Doña María: Historia oral y problemática de géneros”, *Entrepasados*, II, No. 3, 1992.

- Elizabeth Jelin, *La mujer y el mercado de trabajo urbano*, CEDES, Buenos Aires 1978.
- , *Familia y unidad doméstica: Mundo público y privado*, CEDES, Buenos Aires 1984.
- Harvey J. Kaye, *Los historiadores marxistas británicos*, Universidad de Zaragoza, Ισπανία, 1984.
- Harvey J. Kaye – Keith McClelland (εκδ.), *E.P. Thompson. Critical Perspectives*, Temple University Press, Μ. Βρετανία, 1990.
- Francis Korn – Lidia de la Torre, “La vivienda en Buenos Aires, 1887-1914”, *Desarrollo económico*, 98, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1985.
- Pancho Liernur, “Buenos Aires: la estrategia de la casa autoconstruida”, AAVV, *Sectores Populares y vida urbana...*, ό.π.
- Mirta Zaida Lobato, *El taylorismo en la gran industria exportadora, 1907-45*, CEAL, Buenos Aires 1988.
- , “Mujeres en la fábrica. El caso de las obreras del frigorífico Armour, 1915-1969”, *Anuario IEHS*, 5, Tandil, 1990.
- , “Una visión del mundo del trabajo; Obreros inmigrantes en la industria frigorífica, 1900-1930”, F.J. Devoto – E.J. Míguez, *Asociacionismo, Trabajo...*, ό.π.
- , “Una visión del mundo del trabajo: el caso de los obreros de la industria frigorífica», Diego Armus, *Mundo urbano...*, ό.π.
- , “Work and Conflict in the Meat Packing Industry”, Jeremy Adelman (εκδ.), *Essays in...*, ό.π.
- , “La vida en las fábricas. Protesta, conflicto y política en una comunidad obrera. Berisso, 1907-1970”, Tesis doctoral, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Buenos Aires, 1998.
- Mirta Zaida Lobato – Fernando Rocchi, “El valor de los archivos de fábrica como fuente documental”, *Entrepasados*, 1, 1991.
- H. Matsushita, *Movimiento obrero argentino, 1930-45: sus proyecciones en los orígenes del peronismo, Siglo Veinte*, Buenos Aires 1983.
- M. Murmis – J. C. Portantiero, *Estudios sobre los orígenes del peronismo*, Siglo XXI, Buenos Aires 1972.
- José Panettieri, *Los trabajadores en tiempos de la inmigración masiva en Argentina, 1870-1910*, Universidad Nacional de la Plata, La Plata, 1996 (Υπάρχουν επανεκδόσεις).
- Adolfo Prieto, *El discurso criollista en la formación de la Argentina Moderna*, Sudamericana, Buenos Aires 1988.
- Agustina Prieto, “Condiciones de vida en el barrio refinera de Rosario. La vivienda de los trabajadores (1890-1914)”, *Anuario 14*, Segunda Epoca, Rosario 1989-90, Universidad Nacional de Rosario, Rosario 1991.
- David Rock, “La semana trágica y los usos de la historia”, *Desarrollo Económico*, 45, Ιούλιος 1972 (a).
- , “Lucha civil en la Argentina. La Semana Trágica de Enero de 1919”, *Desarrollo Económico*, 11, 42-44, Ιούλιος 1971-Μάρτιος 1972 (b).
- Luis Alberto Romero, *Los sectores populares urbanos como sujeto histórico*, PEHESA, Buenos Aires. Δημοσιευμένο στο περιοδικό *Sociológica*, Μεξικό 1989.
- , “Los sectores populares en las ciudades latinoamericanas del siglo XIX. La cuestión de

- la identidad”, *Desarrollo Económico*, 27, 106, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1987.
- , “La historiografía argentina en la democracia: los problemas de la construcción de un campo profesional”, *Entrepasados*, 10, 1996.
- Hilda Sabato – Luis Alberto Romero, *Los trabajadores de Buenos Aires. La experiencia del mercado: 1850-80*, Sudamericana, Buenos Aires 1992.
- Raphael Samuel, “Historia Popular, Historia del Pueblo”, R. Samuel (εκδ.), *Historia Popular y*, ό.π.
- Daniel J. Santamaría: Migración laboral y conflicto inter-étnico. El caso de los migrantes indígenas temporarios a los ingenios azucareros salto jujeños”, *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 3, Αύγουστος 1986.
- Beatriz Sarlo, *El imperio de los sentimientos*, Catalogos Edit, Buenos Aires 1985.
- , *La imaginación técnica. Sueños modernos de la cultura argentina*, Nueva Visión, Buenos Aires 1992.
- James Scobie, *Buenos Aires, del centro a los barrios, 1870-1910*, Solar Hachette, Buenos Aires 1977.
- Jorge Solomonoff, *Ideologías del movimiento obrero y conflicto social*, Proyección, Buenos Aires 1971.
- Juan Suriano, *La huelga de inquilinos de 1907*, CEAL, Buenos Aires 1983.
- , *Trabajadores, anarquismo y estado represor de la Ley de Residencia a la Ley de Defensa Social (1907-1910)*, CEAL, Buenos Aires 1988.
- , “Ideas y practicas políticas del anarquismo argentino”, *Entrepasados*, 8, 1995.
- Arthur J. Taylor, *El nivel de vida en Gran Bretaña durante la Revolución Industrial*, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Ισπανία 1985.
- Juan Carlos Torre (επιμ.), *La formación del sindicalismo peronista*, Legasa, Buenos Aires 1988.
- , *La vieja guardia sindical y Perón. Sobre los orígenes del peronismo*, Sudamericana, Buenos Aires 1990.
- Aníbal Viguera, “Participación electoral y prácticas políticas en los sectores populares en Buenos Aires, 1912-1922”, *Entrepasados*, 1, 1991.
- , “El primero de mayo en Buenos Aires, 1890-1950: revolución y usos de una tradición”, *Boletín No. 3* del Instituto de Historia Argentina y Americana Dr Emilio Ravignari, 3a. Serie, πρώτο εξάμηνο 1991.
- Raymond Williams, *Marxismo y Literatura*, Península, Ισπανία 1977.
- Oscar Yujnovsky, “Políticas de vivienda en la ciudad de Buenos Aires, 1880-1914”, *Desarrollo Económico*, 54, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1974.